

Kulturni mozaik Istre (1922. - 1955.)

DARKO DUKOVSKI

Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Republika Hrvatska

Kulturna je djelatnost u Istri u tridesetogodišnjem razdoblju prolazila kroz nekoliko faza a bila je vrlo bogata, raznolika, snažno politički i nacionalno obojena. Iako se susretala s nepremostivim poteškoćama u očuvanju vlastitog integriteta (fašizacija, boljševizacija) dosegla je visoke umjetničke standarde i vrijednosti. Fascinantno je koliko su ljudi u kulturi jednog maloga i ne previše naseljenog prostora ulagali energije kako bi zadržali njenu visoku razinu, a još fascinantnije je koliko je, na koji je način i s koliko oduševljenja sudjelovalo stanovništvo. Ono što obilježava kulturu u Istri od 1922. do 1955. jesu stalni pokušaji aktualne vlasti da ju zauzda u svoja političko-pragmatična “revolucionarna” kola. U većoj ili manjoj mjeri to će se i dogoditi ali i tada bljesnut će s vremena na vrijeme iskre umjetničke slobode. Možda su upravo te iskre toliko privlačile stanovništvo. Konačno, umjetnost će svojim univerzalnim jezikom zbližavati a ne razdvajati nekad suprotstavljene nacionalne kulture istarskih Hrvata i Talijana. U zasadama talijanske kulture moći će uživati i Hrvati. Isto vrijedi i za Talijane.

Ključne riječi: Istra, kultura, fašizam, boljševizam

Uvod

Nedugo nakon talijanske okupacije u većim istarskim gradovima primjećuje se oživljavanje kulturnog života, dakako talijanskog etnosa. Malobrojno hrvatsko stanovništvo u gradovima nije moglo razvijati svoju nacionalnu kulturu, ne samo zato što su nedostajale financije već i zato što ih je okupacijska vlast sustavno zatvarala. Uništenje kulturnih organizacija Hrvata i Slovenaca u Istri, fašisti su započeli već u ljeto 1920. godine, praćeni blagonaklonošću policije. Treba istaknuti i da su u svojim “kaznenim ekspedicijama” (*spedizioni punitive*) fašisti imali financijsku potporu moćnih financijskih i političkih krugova. Uništenje Hotela “Balkan” u Trstu bio je vrhunac ovakve simbiotičke prakse, ali i početak razarajućeg “crnog plimnog vala”. Shvativši da Istra može postati u potpunosti “talijanskom” provincijom tek talijanizacijom njezina hrvatskog i slovenskog dijela stanovništva, talijanske vlasti su od samog početka, u prvo vrijeme neorganizirano, a nakon dolaska fašizma na vlast sustavno i raznovrsnim oblicima, provodile nasilnu asim-

lacijsku politiku. Nakon aneksije Istre, kada ona postaje pogranična provincija, ova politika posebno dobiva na važnosti s obzirom na ekspanzionističku politiku fašističke vlade.

Sam proces asimilacije tekao je na dva paralelna kolosijeka. Jedan je bio uništenje hrvatskih i slovenskih kulturnih i društveno-političkih institucija, a drugi je tekao pojačanom propagandom aktivnosti talijanskih nacionalističkih i profašističkih organizacija kao što su bile Balille, Avanguardisti, Piccole italiane, Dante Alighieri i mnoge druge čiji je utjecaj jačao ovisno o brzini uništenja hrvatskih i slovenskih institucija.¹ Zato ni nema informacija o njihovoj aktivnosti. Čak i ono što je uspjelo promaknuti kontroli talijanskih vlasti nije spomenuto u dnevnom tisku.²

Dapače, kulturnih događaja talijanskoga građanstva uvijek je bilo i o njima je u dnevnom tisku bilo dosta govora. Građanstvo se zabavljalo priređujući razne kulturne manifestacije, od plesnih priredbi, kazališnih predstava, koncerata do izložbi slika. Pula je u tom smislu doista bila kulturno središte Istre. Iako se kulturnim događajima može prigovoriti nedostatak profesionalnosti, nikako se ne može reći da ih nije bilo u pravom smislu riječi napretek. Nije bilo večeri a da se nešto nije događalo, iako se nakon rata još uvijek osjećala neimaština. Pulsko kazalište "Politeama Ciscutti" svake je večeri imao na repertoaru neku predstavu ili koncert.³ Kulturni je život istarskih gradova nosio talijansku nacionalnu oznaku, iako su na repertoaru ponekad znala biti djela i netalijanskih autora. Dakako, prije svega su to bila djela Puccinija, Verdija, Mascaganija i Leoncavalla.⁴

Do dolaska fašista na vlast 1922. u Puli je osnovano Filharmonijsko društvo na čelu s profesorom Faustom Cellom koj je imalo zadaću pridonositi popularizaciji glazbe i promicati mir i razumijevanje među intelektualcima.⁵ Dakako, ne treba zaboraviti spomenuti skladateljski i pedagoški rad dvojice pulskih glazbenika Giulia Smareglie (brata poznatijeg Antonija Smareglie) i Alfreda Martina.

Ovo je razdoblje od 1918. do 1922., reklo bi se, bilo bogato kulturnim događajima koje ipak nije nosilo snažan nacionalistički pečat. Dolaskom fašizma na vlast to će se, dakako, promijeniti. Isprva neprimjetno, ali već od 1925. sve otvorenije i agresivnije. Možda se baš i ne uklapa u neke stereotipe, ali kako će fašizam biti agresivniji i nemilosrdniji to će "...muze biti glasnije".⁶ Kultura i umjetnost postat će način bijega i borbe protiv fašističkog totalitarizma.

¹ B. MUSSOLINI, *La nuova politica dell'Italia*, III, Milano, 1928., 206-212.

² L. DURAKOVIĆ, *Pulski glazbeni život u razdoblju fašističke diktature (1926.-1943.)*, Zagreb 2003., 24.

³ L'AZIONE, 6.06.1919.

⁴ L. DURAKOVIĆ, n. dj. 25.

⁵ Isto.

⁶ Isto, 26.

I. Razdoblje fašizma (1922. - 1943.)

Prilika za "zakonsko" ukinuće hrvatskih i slovenskih novina sazrijeće tek s krizom izazvanom ubojstvom G. Matteottija 1924., kada je uvedeno ograničenje slobode tiska, što će fašistima u Istri dati mogućnost njihova ukinuća. "Pravilnik" od 15. VII. 1923. godine daje prefektu "pravo opomene" urednika zbog tendencioznih tekstova i da ga poslije dvije opomene u godini smijeni.⁷ S obzirom na to da urednik mora biti i ravnatelj lista, novine ne mogu izlaziti dok god se ne izabere novi urednik, kojega, jasno, prefekt mora potvrditi. Neprihvaćanje prijedloga onemogućavalo bi daljnje izlaženje lista. U razdoblju od 1925. do kraja 1926. *Istarska riječ* je zaplijenjena 14 puta, a jednom su policijske vlasti izvršile pretres stanova urednika i suradnika novina.⁸ Situacija za slavenski tisak je postala mnogo teža i složenija donošenjem Zakona od 24. i 31. prosinca 1925. kojim se urednici mogu otpustiti iz javne službe, i kojim uredništva moraju biti potvrđena od određenih provincijskih tijela vlasti.⁹ Na sastanku od 25. ožujka 1927. godine, kojemu su bili nazočni federalni sekretari P.N.F.-a pograničnih provincija, donesen je nacrt plana likvidacije hrvatskog i slovenskog tiska, koji je odobrio sam Mussolini i Veliko fašističko vijeće. Poslije mnogobrojnih zapljena listova i zatvaranja urednika *Goriške straže* i *Istarske riječi*, smrtni udarac hrvatskim i slovenskim novinama zadao je Kraljevski dekret od 26. veljače 1928. prema kojemu nitko ne može biti odgovorni urednik lista ako nije član fašističkog sindikata novinara. Dekretom koji je imao snagu zakona bilo je predviđeno da do 1. III. 1928. prestanu izlaziti sve hrvatske i slovenske novine, ali se ovaj proces odužio do početka 1929. godine. Posljednji brojevi *Istarske riječi* i *Pučkog prijatelja* prestali su izlaziti u prvoj polovini siječnja 1929. godine.¹⁰ Bivšem narodnom zastupniku u talijanskom parlamentu, Josipu Besednjaku, uspjelo je nakratko vratiti izlaženje jednoga hrvatskog i slovenskog tjednika i mjesečnika.¹¹ Talijanski tisak u Istri postupno će se fašizirati od 1924. do 1929., kada *L'Azione* mijenja ime u *Corriere Istriano* i postaje tijelo fašističke stranke za Istru.

Na sličan način ukinuta su sva hrvatska i slovenska kulturna i sportska udruženja. Fašiste i iredentiste rukovodila su dva vrlo jaka razloga u borbi za uništenje hrvatskih i slovenskih kulturnih društava. Trebalo je uništiti središta hrvatske i slovenske kulture, mjesta gdje se njegovao narodni jezik i čuvali narodni običaji, ali i gdje su bila okupljališta hrvatskog i slovenskog

⁷ *Gazzetta ufficiale*, 8. VIII. 1924.

⁸ *Istarska riječ*, 10.VII. 1924.; 14.V. 1925.

⁹ M. KACIN-WOHINZ, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev, 1921-1928*, II, Ljubljana 1977., 474.

¹⁰ *Edinost* je brisana iz sindikata 4. IX. 1928., Goriška straža prestaje izlaziti mjesec dana kasnije, zadnji broj *Istarske riječi* i *Pučkog prijatelja* izlazi 10. siječnja 1929. godine.

¹¹ Pučki prijatelj je promijenio ime u *Istarski list*, dok su Slovenci dobili dozvolu za tiskanje jednog tjednika *Novi list* i mjesečnika *Družina*.

naroda, koja su po riječima fašista bila "... prava ognjišta slavenske propagande".¹²

U vrijeme krize fašističkog režima 1924. izazvane ubojstvom Matteottija, fašisti u Istri su sa zabrinutošću pratili razvoj i aktivnost hrvatskih i općenito "nefašističkih" društava, da bi se tek 1925. godine usudili promovirati Zakon (od 26. XI. 1925. br. 2029), kojim je bio proveden nadzor nad svim društvima i institucijama. Istim zakonom prefekti su dobili ovlasti da raspuste društva koja bi bila opasna za javni red.¹³ Raspuštanje hrvatskih i slovenskih kulturnih, političkih i sportskih društava doživljava svoj vrhunac poslije konferencije pokrajinskih tajnika PNF-a, održane 12. lipnja 1927. u Trstu, kada je donesena odluka o njihovoj konačnoj likvidaciji. Ministarstvo unutarnjih poslova dalo je rok provincijskoj upravi da raspusti društva do 1. X. 1927. Tako je u Buzetu zbog "protudržavnog rada" raspušteno glazbeno društvo "Naša sloga". U isto vrijeme su raspuštena i sva prosvjetna društva "... zbog djelovanja koje nije bilo u redu s nacionalnim redom", dok su u Opatiji raspuštena ženska udruženja i sportski klub "Olimp". Uz desetak drugih omladinskih društava raspušten je omladinski klub "Sloga". Iste godine donesena je odluka da sva sportska društva u svojim upravnim tijelima moraju imati organizirane fašiste. Tako je 10. XI. 1927. raspušten Savez sportskih društava, a za njim i sva hrvatsko-slovenska sportska udruženja. Do sredine 1928. godine nestajale su "tvrdave iredentističke propagande".

Nakon uništenja radničkih sindikata, paktom od 2. X. 1925. godine (Patto di Palazzo Vidoni), između Generalnih konfederacija industrijalaca i fašističkih sindikata, kojim su fašisti stekli isključivo pravo zastupanja radništva, osnovana je organizacija koja je preuzela "brigu" oko slobodnog vremena radnika - "Dopolavoro".

Trijumfalističkom i vitalističkom retoričkom prozom, koja je u skladu s političkim mišljenjem onog doba objašnjena, u arhivskim vrelima, kao funkcija ove režimske organizacije. U Istri je Dopolavoro imao isključivo funkciju kontrole radnika s namjerom borbe "za nacionalno smirivanje granične zone".¹⁴ S obzirom na njezin značaj, ova organizacija je okupljala relativno mali broj radnika i građana.¹⁵ Provincijska struktura Dopolavora podsjećala je na fašističku stranačku organizaciju. Najviša institucija Dopolavora u provinciji Istri bio je Provincijski direktorij (*Direttorio provinciale*) na čijem čelu se nalazio predsjednik. Ovu funkciju, u pravilu, uvijek bi obnašao federalni sekretar stranke za Istru. U ovom slučaju bio je to Giovanni Maracchi.¹⁶ Čovjek koji je najviše pridonio fašizaciji kulture. Tijekom svoga postojanja

¹² Državni arhiv u Pazinu (DAP), Prefektura Pula (PP), (1923), kutija (k): 3; fascikl (f): B-6;

¹³ DAP, PP, (1925-1926), k: 28; f: A-11/8

¹⁴ DAP, PP, (1928), k: 67; k: IX/4-4

¹⁵ DAP, PP, (1929), k: 88; f: XXI-2/1

¹⁶ Isto.

¹⁷ DAP, PP, (1928), k: 67; f: IX-X/2;

Dopolavoro je pod svoju kontrolu postupno preuzimao sve sportske, kulturne, obrazovne i odgojne organizacije i institucije, koje su se bavile slobodnim vremenom stanovništva. U sklopu nadležnosti direktorija postojale su komisije koje su vodile brigu o funkcioniranju postojećih organizacija. Tako su prema prilikama u provinciji osnovane komisije za tehničku kulturu, umjetnost, sport i tjelesnu kulturu, narodnu kulturu, poljoprivredu, kinematografiju, profesionalnu orijentaciju, potporu i skrb u sklopu koje su osnovane podkomisije za: stanovanje, zdravstvo i higijenu, vrtlarstvo, štedionice i potrošnju.¹⁷ Time je sav kulturni i sportski život istarskog puka bio pod kontrolom stranke. Organizacije Dopolavora su se mogle još, kako - tako, održati u urbanim sredinama, ali na selu, gdje je prevladavao hrvatski etnički element i gdje se događanje kulture veže uz narodnu baštinu i posebne uvjete života, razvoj ove organizacije nije bio moguć. Iako je s godinom 1928. počela financijska kriza za sve režimske institucije, u gradovima se i dalje uspijevaju otvarati nove sekcije Dopolavora s podsekcijama. Samo u prva četiri mjeseca 1928. godine otvoreno je sedam novih sekcija O.N.D. i 43 nove podsekcije u Puli, Pazinu, Buzetu, Labinu, Vodnjanu, Brijunima, Fažani, Balama, Brtonigli, Cresu, Motovunu, Medulinu, Kanfanaru, Galižani, Kopru i Oprtlju.¹⁸ Uglavnom je riječ o novoosnovanim glazbenim društvima sastavljenim od članova do tada zatvorenih društava i klubova.

Rimska središnjica poklanjala je izvanrednu pozornost razvoju fašističkih kulturnih društava, klubova i udruženja. Cilj je bila svekolika kontrola kulturnog života građana, odnosno njihova fašizacija. Početkom prosinca 1928. godine svim prefektima u Italiji poslan je cirkularni brzojav iz kabineta ministra unutarnjih poslova kojim se traže "... cjeloviti popisi kulturnih institucija promidžbenog i politički edukativnog značaja u provinciji...".¹⁹ Sam proces reorganizacije tekao je pod nadzorom samog Ducea u prvoj polovini 1929.²⁰

Izvanredan je primjer maloga sela Fiorini (između Novigrada i Brtonigle) sa svojih 40 obitelji (180 stanovnika), gdje je postojao Circolo Nazionale di Coltura (Nacionalni kulturni kružok-klub) čija je zadaća bila politička i kulturna promidžba talijanstva u tisku, revijama, časopisima i drugim publikacijama. U vodstvu kružoka bili su stari fašisti "da prima ora": braća Michelé i Carlo Bassanese te Antonio Pauluzzi. Članarina udruženja bila je prilagođena socijalnom statusu članova, a iznosila je 12 lira godišnje.²¹ U Grožnjanu je postojao Gabinetto di Lettura (Čitaonica) kojemu je osnovna zadaća bila intelektualna promidžba među članovima ("(...)... Ha scopo di propaganda inelettuale fra i soci...") preko revija, novina i periodike. Članarina je bila nešto veća, 18 lira i zbog toga je čitaonica okupljala mali broj stanovnika

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, Dopis od 30. XII. 1928. br. 447/2.

²⁰ DAP, PP, (1929), k: 88; f: XXI-2/1: Cirkular MUP-a od 5. XII. 1928. br. 19097.; Dopis od 2. I. 1929. br. 172/2 Povjerljivo.

²¹ Isto.

Grožnjana, onih iz imućnijih obitelji. Za razliku od ovih malih organizacija u Pazinu je pod nadzorom lokalnoga fašističkog vodstva organiziran *Circolo di Cultura Fascista* (Kružok fašističke kulture) koji je okupljao imućnije građane Pazina. Članarina je bila 120 lira godišnje ili 10 lira mjesečno koliko su otprilike u to vrijeme iznosile dvije dnevnice. Ova je organizacija nudila kulturne, sportske i druge sadržaje, preko kojih je razvijala osjećaje patriotizma "... nadahnutog fašističkim smjernicama" ("...ispirato alle direttive del fascismo").²² Labin je u sklopu Dopolavora osnovao *Circolo di Lettura* (čitaonicu) "Tomaso Luciani", koja je okupljala građane Labina "... koji vole čitati, razgovarati ili igrati se".²³ U Piranu je postojao Kulturni kružok-klub (*Circolo di Cultura*) koji se nalazio pri fašističkoj organizaciji i koji nije imao statut, ali je imao program organizacije koncerata, konferencija, kazališnih komada te nabavljanja časopisa i periodike koja se u to vrijeme rado čitala u građanskim krugovima. Članovi kluba su mogli biti svi koji su imali fašističku iskaznicu, ostali ne.

Osnovna tendencija fašizma u Istri, odnosno njegova vodstva, odnosila se na prilagodbu i izgradnju takvog društveno-gospodarskog, političkog i kulturnog sustava koji bi omogućio potpunu fašizaciju istarskog društva. S tim ciljem stvorene su brojne fašističke društveno-gospodarske, političke i kulturne institucije kao npr: Dopolavoro, Opera Nazionale Ballila, Avanguardia, Gruppi Universitari fascisti, Associazione Nazionale Insegnanti Fascisti i mnoge druge koje u Istri nisu nikad naišle na neki veći odaziv, pa čak i onda kada je članstvo u njima bilo obvezatno.²⁴ Njihovo ujedinjavanje i stvaranje profesionalnih odnosa u sklopu njih trebalo bi po mišljenju fašističke središnje stvoriti potporu izgradnji korporativnog sustava.

Što se, pak, tiče Mussolinijeve diktature, ona je bila izložena ozbiljnom preokretu. I uz to se fašizam uspio čvrsto ukorijeniti. Antifašisti su bili po zatvorima ili progonstvu. Oni koji su bili u Italiji morali su zbog stalne policijske prisutnosti ograničiti svoje djelovanje na područje kulture, dok su ostali postali indiferentni pomirivši se sa situacijom.

Primjerice, puljski su filharmoničari tijekom 1927. godine održali niz koncerata ozbiljne glazbe koja nije bila dovoljno "talijanska" pa je ubrzo došlo upozorenje iz Ministarstva školstva kako bi bar polovica autora izvedenih djela trebali biti Talijani. Tada je još uvijek bila praksa da se, primjerice u dvorani Casino Commerciale, slušaju gramofonske ploče opera i opereta uz snimke političkih govora fašističkih čelnika.²⁵

Ipak, bilo je i pravih kulturnih događaja, neopterećenih dnevnom politikom. Za to su zaslužni obični ljudi kojima je prije svega bilo stalo do umjetnosti, glazbenici-instrumentalisti, pjevači i pjevačice, plesači, plesačice koji-

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ DAP, PP, (1925), k: 33, f: X-2/3.

²⁵ *L'Azione*, 20.11. 1927.

ma je umjetnost bila poziv ili samo dodatni izvor zarade (ne baš neke!). Takav je bio i intendant pulskog kazališta Revere koji će 1926. postaviti primjerice tri opere koje će biti višekratno izvedene: Massenetov *Manon*, Gounodov *Faust* (obojuća su Francuzi) i naravno Verdijeva *Aida*, ali će doživjeti velike financijske gubitke. Nastavak sezone pratit će izvedbe brojnih opereta koje nisu bile toliko umjetnički zahtjevne, ali su donosile određeni profit.²⁶

Tridesetih godina do početka rata u Istri se osjeća isključivo talijanska gradska kultura. Hrvatska je ostala duboko skrivena i sačuvana u duši ruralnog stanovništva središnje Istre. Kulturna situacija više nije ni nalik onoj iz vremena "ludih 20-ih". Gospodarstvo je u kolapsu, a kulturni se događaji svode na aktivnost fašističkih i režimskih društava čiji je osnovni zadatak održati nacionalne i fašističke vrijednosti na okupu.²⁷ Dakako, bilo je i takvih događaja kao što je izvedba Verdijevog *Krabuljnog plesa* ili Bellinijevog *Norme*, ali iza svih tih inicijativa stajao je Fašistički sindikat glazbenika.²⁸

Pulski amfiteatar postao je središte kulture tek 1932. kada se u njemu počinju održavati značajni kulturni događaji. Izgrađena je pozornica od 400 m² koja je mogla primiti stotinjak izvođača. Građani Pule tada su doživjeli izvedbu Verdijevog *Moći sudbine* u kojoj je sudjelovalo čak 40-ak izvođača iz Pule. Naravno, iste godine morala je biti izvedena i *Aida*. Bio je to pravi kulturni događaj o kojemu se pričalo još nekoliko mjeseci.

Kazalište Ciscutti sljedeće je 1933. godine, na 50. godišnjicu postojanja, pripremalo uprizorenje Verdijevih opera *Traviata* i *Rigoletta*. Na kraju sezone istarski je prefekt zatražio od puljskog podestata očitovanje o "kvaliteti sezone", naravno ne samo u smislu kvalitete izvedbi, već "kvaliteti nacionalnog doživljaja".²⁹

Godine 1938. prema želji fašističkih čelnika u Arenu se ponovno vratila opera kako bi se ostvarila Duceova želja da se "... umjetnost približi narodu...". Premijeri *Turandota* bili su nazočni svi provincijski fašistički dužnosnici na čelu s prefektom Oresteom Cimoronijem.³⁰ *Otello* koji je izveden nakon *Turadonta* nije izazvao tolike ovacije iako je ocijenjen vrlo visokim ocjenama. Na kraju se operni spektakl završava uz nazočnost vojvode od Spoleta te "... himnama domovini i fašizmu koje je gomila odslušala stojeći i koju su umjetnici pjevali s pozornice gromkim glasovima. Tako je sjajno završila ova sezona koja je deset dana držala mobiliziran duh građanstva, koje je željelo svojim plebiscitarnim pristajanjem još jednom zahvaliti organizatorima...".³¹ Čak i kulturni događaj ovog kalibra imao je svoju svrhu izvan kulture i umjetnosti.

²⁶ *L'Azione*, 24. 03. 1926; 15. 04.; 18. 04.-28. 04. 1926.

²⁷ *Corriere Istriano*, 12. 08. 1931.

²⁸ *Corriere Istriano*, 11. 09. 1931.

²⁹ DAP, Fond općine Pula (FOP), (1933.), k: 352; f: XV/3.

³⁰ *Corriere Istriano*, 26. 07. 1938.

³¹ *Corriere Istriano*, 3. 08. 1938.

U ratnom razdoblje do kapitulacije (1940. - 1943.) bilo je nekoliko svije-
tlih kulturnih događaja, između budnica vojnog orkestra i nacionalističkih
i rasističkih ispada u novinama. Repertoar je uglavnom nacionalni, a izved-
be su prilagođene podizanju nacionalnih osjećaja i morala. Nakon njemač-
ke okupacije 1943. - 1945. i tijekom nje kulturni se događaji drastično sma-
njuju i pred kraj rata skoro potpuno nestaju. I ono što se nadljudskim napo-
rima organizira nije više na onoj umjetničkoj visini kao prije rata. Topovi su
govorili, a muze su šutjele.

II. Razdoblje ratne "partizanske kulture" (1943. - 1945.)

Partizanske su novine u ratnom razdoblju bile poseban događaj, a njihovo
je čitanje pravi kulturni doživljaj. One su bile najvažniji izvor novih vije-
sti, ali isto tako i medij opismenjivanja ne samo u lingvističkom smislu (što
je za Istru osobito značajno), već i u kulturno-političkom. Novine su imale
funkciju podizanja borbena-moralnog i duhovnog stanja boraca i stanov-
ništva.

Dopisnici partizanskih novina bili su uglavnom pismeni ljudi koji su
aktivno stali na stranu antifašističkog i narodnooslobodilačkog pokre-
ta. Oni su jednostavno bilježili svaki važniji događaj i slali ga u *Propodjel*
Narodnooslobodilačkog odbora (NOO). USAOH (Ujedinjeni savez antifaši-
stičke omladine Hrvatske) i AFŽ (Antifašistička fronta žena), su organizaci-
je koje su posebno bile vezane uz dopisništvo i distribuciju novina.

Novine su najčešće izlazile na jednom (kao letak) ili dva-tri lista. Čitajući
novinske članke uočavaju se brojne pravopisne i gramatičke pogreške,
miješanje dijalekta i književnog jezika, nepravilna konstrukcija rečenica
i sl. Lektura često nije bila moguća zbog količine priloga, ali i nepostoja-
nja stručnih osoba. Članci su nedvojbeno pokazatelj stupnja i raširenosti
hrvatske pismenosti u Istri, ali isto tako ističu na bogatstvo izričaja, najčešće
duhovitoga i jedinstvenoga. Takve članke u lingvističkom smislu ne treba
gledati prestrogo, već s određenom dozom simpatije. Nije važno što novine
nisu izbalansirane i što članci nisu složeni po važnosti ili što su neki član-
ci bili neaktualni ili nekonkretni. Važno je da su to bile "narodne" novine i
što je možda najvažnije, svima razumljive. Zato je svaki članak bio jednako
važan.

Već u ožujku 1943. godine Privremeno partijsko rukovodstvo za Istru
donosi odluku o pokretanju lista *Glas Istre*. Nema sumnje da je odluka bila
važna i strateški opravdana novačenjem Istrana u NOP. Prvi je broj *Glasa*
Istre izašao s nadnevkom "kolovoz 1943.", ali se njegovo izlaženje (u skladu s
memoarskom građom) stavlja u mjesec srpanj. Konačno, nije važno kada je
točno izašao prvi broj, već s koliko nade i veselja je dočekan među borbima
i stanovništvom. Iako u maloj nakladi, najavio je poslije dugo vremena izla-
ženje novina na hrvatskom jeziku i to prije kapitulacije Italije.

U prosincu 1943. (nakon snažne njemačke ofenzive i povlačenja istarskih partizana) počinje izlaziti, zbog političkih razloga, i list na talijanskom jeziku *Il Nostro Giornale*. Značaj izlaženja ovih dvaju listova je, u sklopu politike *bolševizacije*, golem. Ovu politiku prate brojna izdanja i prijevodi Lenjina i Staljina.³² Za istarski puk (hrvatski i talijanski) tisak na hrvatskom i talijanskom predstavljao je nadu u mogućnost suživota ova dva naroda na tim prostorima nakon rata. Prvi put izlaze listovi s istom uređivačkom politikom i ciljem za dva istarska "autohtona" naroda. U Istri su izlazila i druga glasila Okružnih NOO poput *Vijesti i Hrvatskog lista* Ok. NOO za Pulu, *Porečki vjesnik*, na Poreštini i *Domaće vijesti* u Labinu te mnoga druga.

Posebno je zanimljiv slučaj tiskanja *Hrvatskog lista*, novina Ok. NOO za Pulu koji je pod tim imenom izlazio od 23. srpnja 1944. do 2. svibnja 1945. Ovaj "partizanski" *Hrvatski list* trebao je biti nastavak istoimenih novina koje su izlazile od 1915. do 1918. u Puli, kao prvi suvremeni istarski dnevnik na hrvatskom jeziku, koji je bio poznat i po republikanskoj hrvatskoj i federalističkoj jugoslavenskoj orijentaciji. Izlazio je otprilike svaki drugi dan osim u vrijeme njemačkih ofenziva. Ono što je značajno za ove partizanske novine je to što se distribuirao ne samo u kotarske i općinske odbore već i u istarske sela izvan puljskog okruga.³³ Uz ove listove izlaze kao šapirografirani leci *Istarski partizan*, *Istranka*, *Jedinstvo mladih* i *Nove vijesti*.

Talijani su od kraja 1942. do svibnja 1945. u sklopu NOP-a izdavali nekoliko tiskovina. Neki od njih tiskani su tek kao letak, dok su neki imali čak i četiri lista. Takve su novine bile *Sloboda-Libertá*, *Libertá*, *Il Nostro Giornale*, *Lottare*, *Il Notiziario del Popolo*, *La Nostra Lotta*, *Noi Giovani*, *La Donna Istriana*, *Le Notizie*, *La Voce del Popolo* ili kratke *Radio-Notizie*. Sve su ove tiskovine tiskane ciklostil-tehnikom u Poreču, Labinu, Buzetu, Rovinju i Puli, ali i na drugim tajnim mjestima, uglavnom na "poluoslobođenom teritoriju". Tehnika Agitpropa se tijekom rata često morala seliti s jednog mjesta na drugi kako ne bi bila otkrivena u vrijeme njemačkih vojnih operacija.³⁴

Mitinz i su ratno vrijeme isto tako u sebi nosili, osim političkih, i određene kulturne poruke i vrijednosti. Konačno, to je bilo jedino neposredno komuniciranje vlasti s narodom i obrnuto. Mitinzi su ponekad bili promotivni događaji mladih pjesnika i glazbenika. Ovi veliki javni zborovi, a bilo ih je kako se rat primicao kraju sve više, imali su, između ostalog, i kulturne sadržaje u kojima su sudjelovale kazališne družine sa svojim recitalima, zborovima, igrokazima, pučkim dijalogima i sl. Narod je volio takve kulturne skupove o čemu govori i njihov masovni odaziv.³⁵

³² A. PAULETICH, "La guerra dei volantini 1941.-1945", *Quaderni*, II, Pula, 1972. 28.

³³ R. PELEŠ, "Puljski 'Hrvatski list' (1944.-1945.)", *Pazinski memorijal* (PM), VII, Pazin 1977., 63-104.

³⁴ G. SCOTTI, "La stampa partigiana dell'Istria in lingua Italiana", *Quaderni*, IV, Pula 1974-1977., 159.

³⁵ *Istarske kazališne družine u NOB: građa za povijest*, Rijeka 1981., 153.

Ipak, uspoređujući memoarsku i arhivsku građu, jasno je da su kazališne družine bile najmoćnije promidžbeno oružje NOP-a. Ove su družine oduševljavale stanovnike sela koji su se prvi put u životu sreli s takvom vrstom kulture. Osim toga, na improviziranim scenama diljem Istre svojim su nastupima, jednostavnim skečevima, ruralnom stanovništvu, objašnjavali ciljeve i zadatke NOP-a, ali isto tako govorili i o nekom novom pravednijem društvenom poretku za koje bi se trebalo izboriti zajedno s nacionalnim oslobođenjem.

U programima, osim pjesama i recitala, bilo je i kratkih kazališnih komada ili skečeva u kojima su prikazani "težak" život partizana i njihova borba za "plemeniti cilj", odnosi bogatih i siromašnih seljaka, moralna nakaradnost "narodnih izdajnika" i sl. Nije bilo teško nakon takvih predstava mobilizirati stanovništvo ili prikupiti hranu i odjeću. Narod koji ih je gledao i slušao prihvatio ih je sa svom ozbiljnošću, upijajući svaku njihovu točku, često se poistovjećujući s likovima na sceni. Publika se smijala i plakala, navijala i psovala. Bilo je slučajeva da se publika toliko uživjela da su oni najrevniji skakali na improviziranu scenu pokušavajući spasiti "zarobljenog" partizana i sl. Glumcu koji je glumio lik fašista ili nacista nije bilo lako. Molio je boga da gledatelji ne "zaborave" kako je i on samo glumac-partizan. Nije bila rijetkost da su se morali spašavati bježeći pred "pobješnjelom masom".³⁶

Prva seoska "diletantska grupa" započela je svoju djelatnost u prosincu 1943. godine u selu Račja Vas uvježbavajući skečeve i recitale, ali zbog njemačke ofenzive ne uspijeva dati ni jednu predstavu. Tek u ožujku 1944. osniva se druga seoska diletantska grupa u selu Vrh. Ovakve "diletantske grupe" osnivaju se u onim mjestima koja se nalaze na "slobodnom teritoriju", odnosno teritoriju na koji njemačka vojska nije često zalazila zbog loših prometnica. Tako su grupe osnivane na Krasu i u kotaru Kastav. Nastaju i na Labinštini u selu Sutivanac i Sv. Martin.

U tom razdoblju najpoznatija je Okružna kazališna družina Pazin koja je svoju prvu predstavu odigrala pod imenom *Okružna kazališna družina Otokar Keršovani* 1. svibnja 1944. godine u selu Knapići. Ova se kazališna družina podijelila da bi od 15. lipnja 1944. nastupala pod imenom *Kazališna družina Oblasnog NOO za Istru Otokar Keršovani*, a drugi je dio zadržao staro ime *Okružna kazališna družina za Pazin*. Čini se da je u tom procesu formiranja partizanskog kazališta došlo do teške svade između partijskih tijela i tijela narodne vlasti, jer su se partijske strukture tada postavile iznad tijela narodne vlasti povukavši iz Ok. kazališne družine Pazin najbolje izvođače.³⁷

Kazališna družina Otokar Keršovani napušta Istru i odlazi na slobodni teritorij u Gorski kotar jer su uvjeti rada u Istri bili loši i vrlo rizični. Često mijenjajući mjesto prebivališta, ova je kazališna družina Oblasnog NOO-a

³⁶ Izjava M.V. data autoru 21. 01. 2000.

³⁷ D. MANDIĆ, "Nastajanje i djelovanje partizanskih glumišta u Istri", PM VII, Pazin 1977., 110.

za Istru boravila pred kraj rata u Crikvenici, Rabu i Cresu, da bi rat završila predstavama u Labinu, Raši, Marčani i Puli.

Kazališna družina Okružnog NOO-a Buzet nastala je 18. srpnja 1944. sa sjedištem u Račjoj Vasi. Kasnije će se Okružna kazališna družina Pazin spojiti s družinom iz Buzeta u Puljsko partizansko kazalište. Predstave ove družine nisu bile čisto kazališne kako bi se moglo pomisliti, već više recital-ske. Programi predstava su vrlo slični i sastoje se od pjevanja himni, svečanih pjesama, recitala, kratkih igrokaza, skečeva, viceva i anegdota. Posvuda gdje su se pojavili, narod ih je vrlo lijepo primao i zainteresirano promatrao predstavu. Ovakve su predstave u selima Istre bile na crti naputka Kulturnog odjela Oblasnog NOO-a, odnosno ZAVNOH-a kako kulturu treba donijeti među ruralno stanovništvo.

Talijanska kazališna družina stvorena je u sklopu procesa osnivanja talijanskih kulturnih institucija 14. kolovoza 1944. Njezin je prvi nastup bio na Oblasnoj konferenciji kulturnih radnika Istre odmah nakon osnutka 1944. godine. Njezino osnivanje inicirao je Oblasni NOO za Istru što pokazuje i dokument kojim obavještava Talijansku uniju za Istru da je družina osnovana. Trebala je djelovati na području južne Istre (Rovinj, Pula), ali kako nisu postojali uvjeti za rad bila je vraćena u središnju Istru. Njezin rad prestaje u trenutku kada se Puljsko partizansko kazalište pridružuje Kazališnoj družini Otokar Keršovani ujesen 1944.

III. Poratna "socijalistička" kulturna djelatnost (1945. - 1955.)

Poratna kulturna djelatnost u Istri sve do kraja pedesetih nosi jak pečat politizacije i ideološke indoktrinizacije. Kulturna djelatnost je u tom smislu podređena ne samo globalnoj, već i dnevno-lokalnoj politici. Tako su se protežirale one kulturne manifestacije koje su najbolje mogle prenijeti političke poruke, a to su kazališne, kinopredstave i recitali (koji su otprije bili omiljeni na velikim mitinzima).

Agitprop Oblasnog komiteta KPH za Istru nalazio se u Rijeci. Bio je smješten na sedmom katu riječkog nebodera. U Agitpropu su radili većinom mladi ljudi, među kojima i neki kasnije priznati istarski intelektualci i kulturni djelatnici. Jedna od najvažnijih zadaća ovoga odjela bio je tisak. Pod nadzorom odjela Agitpropa radila su uredništva *Glasa Istre* i talijanskog *La Voce del Popolo*. Osim toga, Agitprop se angažirao u kulturnoj politici na svim razinama, od kazališta do biblioteka, te u svemu što je bilo povezano s kulturom, promidžbom ili izdavačkom djelatnošću. Nadzor je, u tom smislu, nad kulturom bio potpun. Kakav je zapravo bio rad članova Agitpropa 1946. najbolje ilustrira sjećanje jednog od članova odjela: "Kako je u to vrijeme trebala u Istru stići Međusaveznička komisija za razgraničenje, Agitprop se i tu brinuo za propagandu, da pripremi doček raznim kulturnim priredbama

i da predoči komisiji potrebnu dokumentaciju o etničkoj strukturi stanovništva ovih krajeva i sve ono što je s tim u vezi bilo potrebno.

Da bi se sve na vrijeme obavilo, radilo se često i noću. Nije za nas bilo odmora ni nedjeljom. Nismo radili samo u središtu, u Rijeci već smo obilazili sve dijelove Istre radi prikupljanja informacija i organizacije niza aktivnosti. Novaca za sve to bilo je dovoljno. Pomagali su svi na koje smo se obratili, a najviše Vojna uprava na čelu s Vecom Holjevcom (kasnije gradonačelnik Zagreba, op. a.) koji je bio uz nas i dao nam sve što je mogao dati jer je bio također oduševljen prijatelj Istre.³⁸

U to vrijeme politička je vlast bila veoma sumnjičava prema intelektualcima koji nisu bili u partizanima ili u partiji. Takvi su primjeri brojni, i svi su oni dojmivi i tužni. Temelj nerazumijevanja ovih ljudi je strah. Strah onih koji su se pred njima zbog bilo kojega razloga, uglavnom intelektualnog, osjećali ugroženo.

Ono što se počelo događati već nakon rata, a poprimilo je velike razmjere u vrijeme Informbiroa, opća je nesigurnost članova partije ili onih nepartijaca ovisna o volji jednog čovjeka ili skupine ljudi. Nije više bila riječ samo o gubitku posla, već i glave.

Početkom 50-ih još uvijek su se osjećali, iako manje nego ranije, nedemokratski vjetrovi koji su puhali iz samoga hrvatskoga komunističkoga partijskog vrha koji su s kulturne scene htjeli otuphati malo slobodoumnije, rekao bih liberalnije pojedince ili bar one koji su kritizirali nepravilnosti partijskih ili državnih tijela. Ljudi koji su radili u kulturi, slikari, kipari, dramaturzi, glazbenici, književnici i dr. nikada nisu mogli znati jesu li na pravo "liniji socijalističke kulture". Kulturne procese u Istri određivali su ljudi iz oblasne vlasti. Jedan je primjer svakako karakterističan. Na IV. sjednici Oblasne narodne skupštine održane 18. rujna 1946. svećenik i narodni zastupnik Tomo Banko podržao je najprije predsjednika STAU-a, a onda i predsjednika Izvršnog odbora Obl. NO za Istru i zastupnika Motovuna učitelja Josipa Šestana (inače rodnom iz Draguča) u njegovu govoru u kojem se zalagao da se zabrani održavanje "plesnjaka" u školama. "Plesnjaci" su doista od tada zabranjeni. Mladež time nije bila baš oduševljena, ali tako su htjeli "stariji drugovi".³⁹

Odnos vlasti koja je uzela sebi za pravo diktat kulturnih kretanja i stvaranja i koja se postavila kao vrhunski arbitar u umjetnosti, prema mladeži bio je u načelu vrlo konzervativan i ispolitiziran. Pod geslom "socijalističke kulture" potiskivani su i zabranjivani zapadnjački, odnosno "kapitalistički" utjecaji u svim umjetničkim djelatnostima pa tako i u glazbi. U tom smislu najznačajnije je razdoblje 1945. - 1950. kada su omladinski dužnosnici oštro reagirali na svaki "sektaški" istup promocije, primjerice jazz glazbe ili tali-

³⁸ B. ČRNJA, *Zbogom drugovi*, Rijeka 1992., 147.

³⁹ DAP, Oblasni narodni odbor za Istru (ONOI), (1946.), k: 1 Zapisnik sa IV sjednice Oblasne skupštine od 18. rujna 1946.

janske kancone. U kasnijem razdoblju 1950. - 1955. isti odnos je bio prema svim strujama i oblicima zapadnjačke glazbe. Mladež koja je imala radio uređaje slušala je potajno strane radio postaje posebice radio Luxemburg koji se mogao "uhvatiti" na srednjem valu. Kao odgovor na ovakve pojave vlasti su u provođenju dosljedne politike opće kontrole umjetnosti i kulture ponudile brojne tečajeve za mlade glazbenike.⁴⁰

Na "kulturno-umjetničkom polju" posebno se vodi računa o radu kazališne družine Otokar Keršovani. Družinu financijski podržava Oblasni NO za Istru. Osim čestih nastupa u Opatiji, gdje im je bilo sjedište, Družina je gostovala u skoro svim istarskim mjestima sa svojim relativno bogatim repertoarom, od drama, komedija, baleta, zbornih i solo pjesma do folklor. Najveća prepreka njihovu češćem nastupanju po selima je nedostatak prijevoznog sredstva. Uglavnom su putovali kamionima, ali nisu bila rijetkost ni seljačka kola. Imala je 28 članova sa svim pomoćnim osobljem. U kritičkom osvrtu vodstva Družine, o sposobnosti članova, tek su 4-5 zadovoljavali neke umjetničke kriterije dok ostali "... služe za pjesmu ili koju horsku recitaciju, većinom srednji, odnosno slabi elemenat".⁴¹

Kada je izvršeno spajanje triju kazališnih družina u jednu, Otokar Keršovani je imao 46 članova, sada s već mnogo boljim postavom umjetnika. Odsjek je uspio okupiti jazz sastav od šest glazbenika koji su ocijenjeni kao vrlo dobri, te značajni za održavanje kulturnog života u gradu Puli. Osjećajući da se u Puli može organizirati zavidna razina kulturno-umjetničkog života održan je 7. svibnja 1945. sastanak sa svim značajnim glazbenicima i umjetnicima grada. Okupili su se tako prof. Camilli, inače teoretičar glazbe, pijanistkinja Erinna Borzatta-Sivilotti, violinist Dino Uccetta, dirigent i muzikolog Giuseppe Pangher, dirigent Pietro Soffici, dirigent i nastavnik puhačkih instrumenata Felice Passamante, nastavnica pjevanja Anita Sissa, violinist Otelo Dajanić te zborovođa Giovanni Magnarin. Isto su tako i u ostalim istarskim gradovima djelovala poznata glazbena imena poput: Augusta Zulianija iz Poreča, Domenica Garbina iz Rovinja, Pietra Tessarola iz Buja i Ivana Hlapse iz Buzeta.⁴²

Nakon izlaska partizanske vojske iz Pule 12. lipnja 1945. godine, kulturni je život grada bio snažno nacionalno obojen. U tom su smislu Talijani prednjačili pred malobrojnim Hrvatima. Svakodnevno su se održavale glazbene priredbe koje su posjećivali uglavnom Talijani. Bilo je to logično stanje kada se zna da su sve glazbene udruge, orkestar i kazališni zbor oni držali. "Plesnjaci" su se održavali u "caffé" barovima Impero, Olimpia, Port' Aurea, gostionici Primavera, Abruzzese te u Klubu željezničara. Orkestar pod ravnanjem Pietra Sofficija s pjevačicom Albom Naccini te pjevačima Marijem Laudanijem i Ninijem Sergijem zabavljali su stanovnike grada kraj Zlatnih

⁴⁰ *Glas Istre*, 19. III. 1948. br. 55. Tečaj za mlade glazbenike u Pazinu.

⁴¹ DAP, ONOI, (1945-1946.), k: 9. Izvještaj od 28. svibnja 1945. br. 2338.

⁴² Isto.

vrata. U vrijeme egzodusa pred gostionicom i ulici Minerva mogla se čuti pjesmica: "... In via Minerva xe un' osteria, xe l' alegria del polesan, se vado esule la porto via..."⁴³

Krajem svibnja 1945. u Istri je evidentirano čak pet kazališnih zgrada u Puli, Labinu, Rovinju, Poreču i Lošinj. Sva su bila uporabljiva osim nekih manjih popravaka na zgradama u Puli i Poreču. Kulturno-politički događaji u Istri 1946. godine doista počinju s dolaskom *Međusavezničke komisije za razgraničenje*. Bit će poticaj koji će se osjećati najviše u 1947. godini u vrijeme obnove kulturnih institucija, kazališta, kina, knjižnica, čitaonica i biblioteke. Predstavnici Talijana poput Erosa Sequija, Erija Franchija, Lucifera Martinija, Andreae Casasse i Dina Faragone sudjelovali su u oblikovanju kulturne politike. U gradu Puli kao talijanskoj enklavi i zoni A održavale su se kulturne manifestacije na isti način i s istim ciljem kao i u zoni B, samo s tom razlikom što su akteri kulturnih djelatnosti, posebice dramskih, glazbenih i likovnih bili školovani profesionalci. Manifestacije su se uglavnom održavale u dopodnevrim satima i vrlo rijetko u ranim poslijepodnevrim satima zbog policijskog sata.

Tako, primjerice, u prosincu 1946. u organizaciji Lega Nazionale u 11.45 sati u *Politeami Ciscutti* održan je glazbeni program s osam točaka iz repertoara nacionalne klasične glazbe koji je započeo nacionalnom himnom, a nastavio arijama, pjesma i najzanimljivijim stavicima Verdija, Mengottija, Sabatinija i Giorgierija. Lega Nazionale pozivala je građanstvo na ovakve koncerte zbog domoljubnih razloga.⁴⁴ Ovi su se koncerti često na kraju znali pretvarati u mitinge i recitale domoljubnih protalijanskih govora i pjesama.

Jedna od takvih epizoda povezana je s nastankom gradskog orkestra sastavljenog od građana dobrovoljaca kojim je ravnao maestro Patuzzi. Ovaj je orkestar na gradskom šetalištu znao izvoditi talijanske domoljubne skladbe, pjesme i koračnice. Najveća manifestacija takve vrste odigrala se 15. kolovoza u areni u kojoj je sudjelovao veliki zbor *Pietro Ciscutti* pod ravnanjem maestra Giovannija Magnarina.

Istovremeno Oblasni NO za Istru podupire rad 10 hrvatskih i 4 talijanskekazališne i diletantske grupe.⁴⁵ Kada je pitanje granice Italije i Jugoslavije bilo riješeno ova se suradnja hrvatskih i talijanskih "kulturnjaka" razvodnila, a aktivnost popustila. Nakon dvije godine, kada je Pula Mirovnim ugovorom postala sastavni dio Hrvatske i Jugoslavije, ovi su umjetnici već bili optirali za Italiju, a drugi iz Hrvatske još nisu stigli. Stoga je kulturni i umjetnički život najvećega istarskoga grada u to vrijeme bio na najnižim granama iako su postojali materijalni uvjeti kulturnog života.

Kulturni su događaji, zbog napetih političkih prilika i tragičnog egzodusa Puljana, u prvoj polovini 1947. izostali. Nitko više nije imao vremena

⁴³ L. VIVODA, *L'Esodo da Pola: agonia e morte di una citta italiana*, Trieste, 1989., 69.

⁴⁴ *L'Arena di Pola*, 22. 12. 1946. br. 301.

⁴⁵ DAP, ONOI, (1945-1946), k: 3: referat D. Diminića na Oblasnoj narodnoj skupštini 9. XII. 1945.

za kulturne manifestacije. Tek u rujnu iste godine pratimo oživljavanje kulturnog života Pule. Naravno, povod je bio akt priključenja grada Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji i odlazak Savezničke vojske. Program od 25. rujna 1947. koji je održan u gradu započeo je himnama "Hej Slaveni" i "Lijepa naša" koje su za tu priliku izveli članovi Zbora Radio Zagreba. Program je nastavljen točkama koje su imale hrvatski i opće jugoslavenski nacionalni karakter. Kako bi se ipak dosljedno održala nacionalna ravnoteža (s naglaskom na ideološku opredijeljenost), talijanski zbor Pino Budicin izveo je dvije pjesme "Crvena armija" i "Bandiera rossa". Bilo je jasno da je riječ o političkoj promidžbi što se i ističe u dnevnom tisku: "Čitava ova kulturna manifestacija od posebnog je značaja ne samo po tome, što je stvarno dana prava umjetnost narodu, koju je duboko shvatio i doživio, nego i zato, što je ovom prilikom još jače došlo do izraza bratstvo i jedinstvo naših naroda, kao i zato što je ovo prvi put u povijesti da naš narod u Istri vidi kakve silne duševne snage i vrijednosti ima u sebi Jugoslavija."⁴⁶

Primjećuje se krajem 1947. da Pula postaje kulturno središte Istre ili da bar ima namjeru to postati. Još neko vrijeme nakon rata ostali su aktualni stari "ratni" nazivi odjela Oblasnog NO-a ili Komiteta za Istru. Tako je bilo i s kulturom koja je diktirana iz viših političkih "struktura", od ljudi koji s kulturom najčešće nisu imali previše veze. Kultura je tretirana kao tvorevina koja odražava zadovoljstvo novim društvenim poretom i u tom smislu se svela na "agitaciju i propagandu" nove vlasti i nove ideologije koja je malo komu u to vrijeme bila jasna. Kultura je izgubila svoju spontanost i "naivnost" i postala čisto politička kreacija.

Agitpropovi raznih razina komiteta partije "stvarali su" tu novu, sveopću, svenarodnu, "socijalističku" kulturu. Kulturu "za narod i od naroda." Kulturu po mjeri "socijalističkog čovjeka."⁴⁷ Tijekom travnja 1946. na području kotara Pazin održano je niz priredbi školske mladeži po okolnim selima u kojima su se promovirali novoizgrađeni narodni ili kulturni domovi i škole. Uglavnom su to bile priredbe koje su veličale partizansku borbu i bile veoma nalik jedna na drugu. Istovremeno s ovim kulturnim događajima koji su imali vrlo visok stupanj politiziranosti nastajale su brojne diletantske grupe u selima gdje su postojale škole.⁴⁸

Kotar Labin bio je posebno aktivan u organizaciji kulturno-umjetničkih grupa, družina, zborova, diletantskih grupa i dr. Samo u travnju i svibnju 1946. 15 diletantskih grupa je izvelo 22 priredbe u 18 sela Labinštine. Istovremeno je u kotaru Lošinj kulturno-umjetnički život slab iako postoje kulturne sekcije koje dobro rade, posebice u Malom Lošinjju.⁴⁹ U svim istarskim kotarima postojale su kulturno-umjetničke udruge koje su u poseb-

⁴⁶ *Glas Istre*, 26. IX. 1947.

⁴⁷ DAP, ONOI, (1945.-1946.), k: 477.

⁴⁸ DAP, ONOI, (1945-1946), k: 9 Izvještaj za travanj 1946. br. 4369.

⁴⁹ DAP, ONOI, (1945-1946), k: 9: Izvještaj za travanj 1946. br. 2781.

nim prigodama izvodile svoje programe snažno politički (komunistički) intonirane.⁵⁰

Prema izvješću Kotarskog NO-a Pazin o kulturno-umjetničkom radu za mjesec travanj 1946., mnogo je učinjeno na osnivanju diletantskih grupa. Jedina je primjedba bila da se na "... stalne diletantske i pjevačke grupe ne može(mo) računati, jer svako toliko neki otiđe na rad, osobito muškarci koji se žele ukrcati na kakav brod, ili idu na rad u Rašu".⁵¹ Ove diletantske grupe treba evidentirati jer je zanimljivo koliko je takav oblik kulturnog djelovanja duboko penetrirao u najzabačenijim mjestima. Diletantske grupe (zborovi i dramske sekcije) postojale su u selima i manjim istarskim gradovima kao primjerice u Kmačićima, Sv. Petru u Šumi, Semićima, Ježenju, Batlugu, Bermu, Brestu pod Učkom, Gračišću, Ukotićima, Cerovlju, Lindaru i Sušnjevići.⁵²

Kotarski NO Lošinj je u istom mjesecu 1946. imao vrlo bogat kulturni život. Osim standardnih programa socrealističkog karaktera, Lošinjani su pokazali veliki interes za dramski program. Diletantska grupa kulture pod ravnanjem Ivana Ivkovića priredila je dramu u tri čina na talijanskom jeziku "U zoru vjenčanja" (Alba di nozze). Drama je odigrana dva puta i zaradila 17.000 lira koje će se iskoristiti za nabavku knjiga. Po priredbi je bilo preko 600 gledatelja što govori o popularnosti ovog oblika kulturne zabave.⁵³ Nikada kasnije neće se nadmašiti ova izvanredna posjećenost kazališnih predstava.

Iako se na repertoaru pulskog kazališta nalaze klasična dramska, operna i simfonijska djela, često su se izvodila djela ruskih autora ili pak ona koja su obrađivala socijalnu problematiku. Zgrada pulskog kazališta bila je nakon odlaska Savezničke vojne uprave u vrlo derutnom stanju koje je iziskivalo temeljitu rekonstrukciju i restauraciju.⁵⁴ Do 1949. Ured za kulturu NO kotara Pula pozivao je glumce nekadašnje družine *Otokar Keršovani* da priredi nekakvu politički podobnu predstavu. Naravno, ne nešto preteško za široke narodne mase. Tako je polovinom ožujka 1948. u Puli s uspjehom izveden satirični komad Jože Horvata "Prst pred nosom" u kojem se satirički razračunava s "narodnim neprijateljima" i "saboterima", ali i onima koji još nisu politički "progledali".⁵⁵

U razdoblju od 1949. (kada je službeno otvorena) pa do 1956. u njemu djeluje Narodno kazalište Pula, ali s pripojenjem Narodnog kazališta kotara Buje mijenja ima u Istarsko narodno kazalište. Postoji sve do 14. travnja 1971. kada je zbog financijskih i kadrovskih razloga ukinuto Odlukom

⁵⁰ DAP, ONOI, (1945-1946), k: 9: Izvještaji.

⁵¹ DAP, ONOI, (1945.), k: 9: Izvještaj za travanj 1946. br. 4369.

⁵² Isto.

⁵³ DAP, ONOI, (1945.), k: 9: Izvještaj za travanj 1946. br. 2781/45.

⁵⁴ *Glas Istre*, 23. I. 1948. Polet kulturnog života.

⁵⁵ *Glas Istre*, 19. III. 1948. br. 55.

Skupštine općine Pula. Ako bi trebalo dati ocjenu i značaj kazališta, treba reći da je ono izvršilo veliki utjecaj na opći razvoj kulture grada i cijele Istre. U razdoblju postojanja ono je postavilo 213 predstava i odigralo čak 2.050 izvedbi.⁵⁶

U vrijeme radova postojalo je u Puli samo "teatro stagione" koje je ugošćivalo vanjske ansamble, uglavnom onaj iz Rijeke. Tijekom zimskih mjeseci 1947. riječki je ansambl u Opatiji izveo tri premijere: operu *Ljubavni napitak* G. Donizzettija, dramu sovjetskog pisca M. Trigera *Sretni brak* i Držičevog *Dunda Maroja*. Tijekom veljače i ožujka iste godine isti je ansambl u istarskim gradovima koji su se nalazili pod upravom VUJA-e izveo 17 predstava (opere, drame, koncerti) domaćih i stranih autora.

Nakon završenih radova početkom svibnja 1948. kazalište je neslužbeno "otvoreno" opernom predstavom B. Smetane "Prodana nevjesta" u izvedbi ansambla Narodnog kazališta iz Rijeke.⁵⁷ Sljedećih je dana ansambl izvodio Puccinijevu *Toscu* na talijanskom jeziku što je također imalo određenu političku težinu. Već u lipnju opet su gostovali u Puli s cijelim nizom izvedbi djela ozbiljne glazbe (opera, balet, simfonije) i ansamblom drame koja je izvela tri drame na hrvatskom i tri na talijanskom jeziku. Kako bi se i u socijalnom smislu kazalište približilo nižim, a čini se i nezainteresiranim radničkim slojevima, predstave su se izvodile u brodogradilištu Uljanik, Brijunima i Općoj bolnici. Namjera organizatora bila je jasna pogledamo li koje su se predstave izvodile. Od dramskih predstava izvele su se Držičev *Dundo Maroje*, *Blato* bugarskog pisca Guljaškog i *Siromaštvo nije grijeh* ruskog autora Ostrovskoga. Talijanska drama prikazala je samo dvije predstave: Goldonijev *Rustegi* i Nušićev *Dr.* preveden na talijanski.⁵⁸

Konačno, 22. siječnja 1949. i službeno je otvoreno Narodno kazalište u Puli (bivši Politeama Ciscutti) s predstavom *Dundo Maroje*. Predstavu je odlično primila publika koja je ispunila dvoranu do posljednjeg mjesta.⁵⁹ Istovremeno se otvara narodno kazalište u Rovinju s predstavom talijanskog autora Berrinija *Il Belfardo*.⁶⁰

Ljudi zaduženi za kulturu sjetili su se da puljski amfiteatar može poslužiti kao idalno okruženje kulturnih događaja. Od 2. do 6. srpnja 1952. u tom ambijentu održan je Općerni festival koji je otvorila Riječka opera s predstavom *Nikola Šubić Zrinski*. Idućih dana izvedena je opera *Rigoletto* s prvom hrvatske opera Vladimirom Ruždjakom. Kao treća izvedena je opera *Carmen*. Sve su se predstave izvodile u prepunom amfiteatru. Ova činjenica govori u prilog tezi da su građani doista bili "gladni" kulturnih događaja, ali

⁵⁶ *Repertoar hrvatskog kazališta*, I, Zagreb 1990., 773-786.

⁵⁷ *Glas Istre*, 7. V. 1948.

⁵⁸ *Glas Istre*, 2. VII. 1948.

⁵⁹ *Glas Istre*, 28. I 1949. br. 99.

⁶⁰ *Glas Istre*, 28. I 1949. br. 99.

i tezi kako su “novopečeni” građani htjeli steći “gradske” navike i biti viđeni na reprezentativnim kulturnim priredbama.

Uvidjevši da se arena može koristiti za vrhunske kulturne priredbe, Narodni odbor grada Pule odlučio je ulagati u infrastrukturu amfiteatra ali istovremeno riješiti i nagomilane probleme pulskog kazališta. Za razvoj kulture u gradu Puli od velikog je značaja bila XIII. sjednica Narodnog odbora grada Pule početkom studenoga 1952. godine. Sjednica je trajala dva dana i na Dnevnom redu postavilo se pitanje pomoći “... kulturno-umjetničkim ustanovama, društvima i organizacijama” te način raspodjele “namaknutih sredstava iz fondova za samostalno raspolaganje poduzeća”. Obje su točke dnevnoga reda bile važne za daljnji razvoj kulturnog života grada, odnosno društvenog standarda stanovništva. Kao najakutniji problem ocijenjen je nezavidan položaj nove uprave Narodnog kazališta. Stara uprava ostavila je za sobom deficit od oko 1,2 milijuna dinara unatoč stalnoj financijskoj pomoći Gradskoga narodnog odbora koja je u 1952. iznosila oko 6 milijuna dinara.

Brojno veliki ansambl “... sumnjive umjetničke kvalitete...”, eksperimenti s nekim izvedbama, skupi kostimi i dr. “progutalo” je dotaciju dok je kazalište bilo više prazno nego puno. Novi, potpuno izmijenjeni i obnovljeni ansambl, pod vodstvom nove uprave, iako brojčano upola manji od prijašnjega već je tijekom druge polovine 1952. uspio dati četiri premijere i čak 14 predstava. Jedino što je trebalo sanirati gubitke. Potreba sređivanja financijskih problema kazališta bila je to važnija jer je nova uprava namjeravala u 1953. godini organizirati u areni smotre i festivale “... mnogo većih razmjera od onih u prošlosti.” Ocijenjeno je da bi takve predstave bile ne samo dobro primljene od građana, već bi imale i turističku vrijednost. Zato je odlučeno financirati pokretnu, sklopivu scenu koja bi stajala oko milijun dinara.⁶¹

Za pomoć su se narodnom odboru grada obratile i druge društvene i sportske udruge, prije svih KUD Brajša Rašan, a potom i ribolovno društvo Delfin, Narodna tehnika, veslački klub, DTO Partizan i dr. Ipak, nakon duge i žustre diskusije, kakvih će biti i kasnije na ovakvim sjednicama gdje su se dijelila financijska sredstva, odlučeno je da se prvo pomogne kazalištu, a potom od onoga što ostane i ostale kulturne i sportske udruge grada. Međutim, tada dolazi do promjene u vodstvu odbora grada.

Iako se doista iskreno nadalo da će predstave klasične književne i glazbene umjetnosti u skorije vrijeme posjećivati radnički slojevi, bilo je iluzorno vjerovati da će se to i ostvariti. Radnički slojevi niti su bili naviknuti niti školovani za takav vidi kulturnog uzdizanja. Stoga se pokušalo kulturu radniku približiti na neki drugi način, primjereniji njegovim zahtjevima i ukusu. Već krajem srpnja 1948. u Puli je održana smotra radničkih kulturno-umjetničkih društava i grupa iz cijele Istre. Najboljim izvođačima bila je namijenjena novčana nagrada od 20.000 dinara. Riječ je bila uglavnom o folklornim gru-

⁶¹ *Glas Istre*, 15. XI. 1952. XIII. sjednica Narodnog odbora grada Pule.

pama preko kojih bi "... Službenici, radnici i radni narod Istre... dokazali koliko vole svoju narodnu umjetnost i narodne nošnje".⁶² Preko ovakvih manifestacija ovi su navedeni slojevi trebali vlasti dokazati koliko su "... spremni za daljnje kulturno-umjetničko uzdizanje". I ne samo to već i "... pokazati kakve sve mogućnosti ima u kulturno-prosvjetnom radu i životu onaj narod koji živi u slobodnoj i nezavisnoj zemlji".⁶³

Za najbolje društvo na smotri (kriteriji su bili: kvaliteta, masovnost, sadržaj programa, socijalni sastav članova, dosadašnji rad na kulturnom polju, amaterizam ili profesionalnost vodstva društva) proglašeno je Radničko kulturno-umjetničko društvo Garbin Marco iz Rovinja. Drugo mjesto osvojilo je RKUD Bratstvo i jedinstvo iz Pule. Dijeljenje novčanih nagrada Glavnog odbora jedinstvenih sindikata Hrvatske iskorišteno je za političku promociju samog sindikata. Jer nagrade su trebale pokazati "... koliko naša sindikalna organizacija posvećuje pažnje kulturno-umjetničkom uzdizanju radnih masa naše zemlje".⁶⁴

Ljetni mjeseci 1952. trebali su pokazati kako problema u pulskom ansamblu Narodnog kazališta nema ili su uspješno izgladeni. U areni su izvođene najpoznatije opere među kojima je najviše zanimanja izazvao Zajčev *Nikola Šubić Zrinjski*. Međutim, već u listopadu nakon "uspješne" sezone koja je proizvela velike financijske gubitke došao je u pitanje i sam opstanak kazališta. Uz financijske probleme isplivali su i vrlo "nezdрави" loši odnosi zaposlenih u kući.

Na skupštini Narodnog odbora grada Pule od 23. prosinca 1952., smijenjen je dotadašnji dugogodišnji predsjednik zbog slabog, neodgovornog i samovoljnog vođenja gradske uprave, odnosno odbora. Ocijenjeno je da bivši predsjednik nije dorastao novim problemima (gospodarskim) s kojima se grad susreće te ga je većinom glasova odbornika zamijenio dotadašnji mlađi i agilniji potpredsjednik. Iako će probleme kulture novo gradsko vodstvo rješavati spretnije i brže, glavni će problemi i dalje ostati.⁶⁵

Godina 1953. bila je u mnogo čemu povoljna za razvoj kazališnog i kulturnog života grada Pule. Narodno se kazalište 1953. transformiralo u uspješnu kazališnu kuću koja je redovito davala predstave. Najpopularnije i najviše izvođena bila je domaća opereta *Mala Floramy*, dok su predstave za vojno djelatno osoblje i vojnike bile izvođene izvan regularnog programa. Posebne su predstave izvođene za sindikate, učenike i narodnu omladinu. Uprava kazališta je poslije brojnih bezuspješnih pokušaja konačno pronašla načina kako privući što veći broj posjetitelja.

⁶² *Glas Istre*, 23. VII. 1948.

⁶³ *Glas Istre*, 23. VII. 1948.

⁶⁴ *Glas Istre*, 6. VIII. 1948.

⁶⁵ *Glas Istre*, 31. XII. 1952. Dvije važne skupštine u Puli.

Intendant Narodnog kazališta pažljivo je probrao drame i komedije "... koje će biti dostupne i razumljive svakom našem čovjeku".⁶⁶ Tako su javnosti predstavljeni kazališni komadi: *Zlatarevo zlato* A. Šenoe, Stankovićeve *Koštana*, Nušićeva *Gospođa ministarka* te Shakespeareov *San ljetne noći*. Osim ovih najatraktivnijih i prema kazališnim "kritičarima" (iako je to možda prejak izraz) najuvjerljivijih predstava te je sezone odigrano deset premijera koje su punile dvoranu Narodnog kazališta (Budakova *Mećava*, Shakespeareova *Kako hoćete*, Držičev *Dundo Maroje*, Budakovo *Klupko*, Nušićeva *Vlast*, Gudulićeva *Dubravka*, Molierov *Umišljeni bolesnik*, Mesarić-Kalmanovo *Gospodsko dijete* te *Otkako postoji raj* i *Nasljednica* Slovenskoga narodnoga gledališča iz Trsta).

Rezultati su bili više nego dobri. Za razliku od sezone 1951./1952. kada je kazalište posjetilo 10.347 ljudi, u sezoni '52./'53. nakon izvršenog preustrojenja i odabirom kazališnih komada, kazališne je predstave vidjelo čak 47.271 gledatelj. Već tada su se izdvojila i neka imena kasnije priznatih kazališnih umjetnika koji su potekli iz Istre kao što su Ivo Erman, Ljudevit Crnobori, Marija Vilić i Vita Zuccon.

Već početkom 1954. novo je vodstvo iniciralo Prvi prosvjetni sabor na kojem se vrlo staloženo raspravljalo o kulturno-umjetničkom životu Istre. Zaključeno je da profesionalni ansambl Narodnog kazališta nije u mogućnosti izvoditi predstave po istarskim gradovima, a posebice ne po selima kakav je bio slučaj u vrijeme rata i neposredno nakon njega, te da stoga treba obnoviti rad amaterskih kazališnih družina. Njihova osnovna uloga bila bi pronositi kazališnu umjetnost i kulturu u istarskim selima koja su, kako je vrijeme odmicalo, postala kulturno zapuštena.⁶⁷

Nakon rata kulturni odsjeci narodnih odbora mnogo su pozornosti posvetili kulturnim događajima u ruralnim sredinama. Idealni medij kulture bila je filmska umjetnost koju je nova vlast odmah prihvatila. Ne toliko zbog estetskih i kulturnih, koliko iz promidžbeno-političkih razloga. Film je bio mnogo uspješniji u prenošenju poruka o novom poretku, socijalističkoj etici, umjetnosti i općenito o drugim socijalističkim vrijednostima. Cjelinu su činili filmski žurnali i sami filmovi, uglavnom sovjetski.

U Bujama su se kino predstave prikazivale četiri puta na tjedan, u Umagu, Brtonigli i Novigradu dva puta, te jedanput u Šepjanama.⁶⁸ Kotarski je narodni odbor u Puli, 30. siječnja 1949. donio Rješenje o osnivanju Privrednog poduzeća lokalnog značaja Kotarsko kino poduzeće sa sjedištem u Puli čije je glavni zadatak bio prikazivanje kino predstava na teritoriju pulskog kotara. Poduzeće je imalo od osnovnih sredstava samo kino projektor u vrijednosti od 1.300.000 dinara.⁶⁹ Dvije godine kasnije 28. srpnja 1951. ovo je

⁶⁶ *Glas Istre*, 29. VIII. 1953. Pulsko Narodno kazalište u novoj sezoni.

⁶⁷ *Glas Istre*, 8. I. 1954. Kazališne družine u Istri

⁶⁸ DAP, Narodni odbor kotara (NOK) Buje (1945), k: 1 Relazione od 3.-15. XI 1945. br. 20.

⁶⁹ DAP, NOK Pula, (1948.), k: 1 Rješenje od 30. I 1949. bb.

podužeće drugim *Rješenjem* ugašeno zbog *nerentabilnosti i prevelikih troškova*.⁷⁰ Tako je prestalo postojati kino u kotaru iako je do 1949. sasvim dobro funkcioniralo. Posebno su se osjetili oštećenima stanovnici Vodnjana koji su ostali bez kina iako je i to kino prikazivalo filmove samo u hrvatskom prijevodu.⁷¹

Godina 1948. donijela je mali pomak u ovoj grani kulture. Kao i prije, osnovna intencija vlasti bila je masovnost kulturnih događaja. Tako je početkom ožujka 1948. u Pazinu nabavljeno "pokretno kino" koje je jedno vrijeme kružio selima pazinskog kotara prikazujući filmove sovjetske kinematografije u kojima su glavni pozitivni likovi radnici, seljaci, udarnici, a negativne konzervativni i reakcionarni ostaci bivšeg sustava, imućniji seljaci, građanstvo, intelektualci, propalo plemstvo itd.⁷² Kinematografija je u tim kasnim četrdesetim imala svoje uspone i padove, ali je ipak do 1954. uspjela steći veliki broj poklonika koji su bili zainteresirani za kinopredstave. Kinooperateri su čak odlučili održati i prigodna predavanja i tumačenja kratkog sadržaja filma kako bi publika koja do tada nije imala kontakt s ovim medijem ipak razumjela što gleda. Krajem 1948. završena je ova kinoturcija po Pazinštini. Prikazano je čak 65 predstava i preko dvanaest filmova od kojih su neki bili sovjetske proizvodnje. Ipak, najviše ljudi (preko 6.000), gledalo je prve domaće umjetničke filmove 'Slavica' i 'Živjet će ovaj narod'. Gledatelji su aktivno sudjelovali tijekom projekcije javno iskazujući svoje emocije i politička stajališta.⁷³

Godine 1948. prije rezolucije IB-a bilo je posve normalno vidjeti oduševljeno mnoštvo prilikom prikazivanja nekoga sovjetskog filma, no kako su se odnosi zaosttravali i kulminirali drugom Rezolucijom IB-a 1949. filmovi se više nisu prikazivali ili je za takvu predstavu trebala posebna dozvola. Tijekom godine ipak je otvoreno nekoliko kinodvorana i kinematografa.⁷⁴

Na film se gledalo (kao i na sve drugo) s pozicije industrijske proizvodnje i ispunjavanja petogodišnjeg plana. Ministarstvo kulture je za 1950. najavilo izradu 15 umjetničkih filmova, a za 1951. još trinaest. "Time bi petogodišnji plan izrade filmova u našoj zemlji bio u potpunosti ostvaren".⁷⁵

Te iste 1949. godine počelo je prikazivanje filma *Zastave* s tematikom iz NOB-a prema scenariju Jože Horvata, dok se film *Barba Žvane* s tematikom borbe istarskih partizana, rađen prema predlošku Gervaisove pripovijetke *Volovi dolaze*, baš tada završavao. Scenarist i redatelj filma bio je Vjekoslav

⁷⁰ DAP, NOK Pula, (1951.), k: 1: Rješenje od 28. VII 1951. br. 7553./51.

⁷¹ DAP, NOK Pula, (1951.), k: 1: Zapisnik sa VI. redovnog zasjedanja NOK Pula od 28. VI. 1951.

⁷² *Glas Istre*, 19. III. 1948. br. 55. Pokretno kino po selima kotara Pazin

⁷³ *Glas Istre*, 12. XI. 1948.

⁷⁴ *Glas Istre*, 26. III. 1948.; 9. IV. 1948.

⁷⁵ *Glas Istre*, 10. X. 1949.

⁷⁶ *Glas Istre*, 29. XI 1949.

Afrić, snimatelj Mihajlo Ivankov, dok je glazbu za film skladao Krešimir Baranović.⁷⁶

Tijekom 1948. u Puli djeluju dva kina koja su se, zbog interesa građana, pokazala nedovoljna. Narodna je vlast stoga pristupila popravci trećeg kina i narodnog kazališta (koji se mogao koristiti kao kinodvorana). Radovi su završeni prvoga svibnja 1948. U Puli su 1954. godine postojale tri kinodvorane: Beograd, Dom kulture i Partizan. Filmovi su se izmjenjivali svaka tri dana. Evo nekih naslova: *Trinaesto pismo*, *Tajanstveni profesor*, *Dundo (film u bojama)*, *Sve ili ništa*, *Bumerang*, *Mlin na rijeci Po*, *Kavalkada u džungli*, *Rio Grande*, *Tragom crvene vještice*, *Hotel Sahara*, *Primamljiva opasnost* itd.

Ta će 1954. godina ostati zapamćena i po tome što je nastao *Pulski festival domaćeg filma*. Već prije arena je bila domaćin Operskog festivala, a 1953. održana je filmska revija koja je bila vrlo dobro posjećena. Računalo se da je svaku filmsku predstavu posjetilo između 4 i 5 tisuća ljudi. To je naglalo kulturne djelatnike Pule i Istre da razmisle o novom načinu prezentacije kulturnih događaja. Tako je od 24. do 30 lipnja 1954. održan I. pulski festival domaćeg igranog filma na kojemu je bilo prikazano sedam igranih filmova i nekoliko dokumentaraca "... od kojih nekoliko u boji..."⁷⁷ Pojavile su se odjednom sve pretpostavke za nesmetan razvoj i bogat kulturni život Istre. Hoće li ove pretpostavke biti dovoljan jamac za ostvarenje bogatoga kulturnog života? Povijest će pokazati da ne.

Sport i tjelesna (fizička) kultura ili "fiskultura", kako se često nazivala, nakon II. svjetskog rata vrlo brzo se razvijala i postala jedna od najvažnijih "apolitičnih" aktivnosti preko koje se i najviše pokušalo politički instrumentalizirati mladež. U tom smislu treba razlikovati sportske aktivnosti u zonama A i B.

U zoni B koja je bila pod nadzorom VUJA-e do 1947. razvijale su se sportske aktivnosti na način okupljanja mladeži u brojne diletantske grupe i kazališne družine. Sport se kao i sve ostalo namjeravao *omasoviti*. Osnivane su tjelesne, gimnastičke grupe koje su svoje znanje u neakvim socrealističkim koreografijama prikazivale na predstavama zajedno s ostalim diletantskim grupama. Popularne su bile smotre ovakvih grupa u Istri. Takav slet na kojemu su sudjelovale i istarske tjelesne grupe održan je u Rijeci sredinom listopada 1949. godine.

U tom smislu posebno se držalo do "fiskulture" u školama. Stalno se inzistiralo na masovnosti *fiskulturnih* djelatnosti koja se pojmovno i sadržajno razlikuje od sportskih. Osnovna je razlika u masovnosti i cilju. Cilj "fiskulture" je opća tjelesna pripremljenost i izdržljivost stanovništva kao profilaktična mjera zdravlja i radne sposobnosti, a poklapa se sa starorimskom poslovicom "U zdravom tijelu zdrav duh". Osim zahtjeva za masovnošću i svestra-

⁷⁷ *Glas Istre*, 18. VI. 1954. Pulski festival. Prikazani su filmovi: Vesna, Daleko je sunce, Kuća na obali, Stojan Mutikaša, Koncert, Anikina vremena i Posljednji most.

nošću, koji su upućeni s Glavne godišnje oblasne fiskulturne skupštine za Istru (održana krajem prosinca 1946.), kao dva "... najvažnija zadatka fiskulturnog pokreta..." nezaobilazan je zahtjev (u sklopu svestranosti) za "političkim" uzdignućem "masa".⁷⁸ Iz izvještaja Josipa Kusturina, tajnika Oblasnoga fiskulturnog odbora o aktivnostima tijekom 1946. crpimo podatke koji govore o vrlo visokoj razini "fiskulturnih" i sportskih aktivnosti i njihovoj raznolikosti. Održani su boks-mečevi, krosemi, nogometne utakmice, "fiskulturni sletovi" te tečajevi za nastavnike tjelesnog. Prije svega, u to je vrijeme postojalo 29 "fiskulturnih" društava s ukupno 3.567 članova od kojih (što je u to vrijeme normalno) 2.125 neregistriranih.⁷⁹ Sve u svemu, nimalo zanemariva aktivnost s obzirom na politički značaj sporta. U tom smislu oni koji su ispred partije bili zaduženi za pronalaženje "narodnih neprijatelja" imali su pune ruke posla. Boksачki susret Rijeke i Ferrare u Raši ocijenjen je kao "protunarodna manifestacija" jer su boksači Rijeke svojemu protivniku u znak prijateljstva predali talijansku zastavu bez petokrake zvijezde. To je bio pravi skandal i odgovorni su to morali platiti, iako u zapravo skandala nije bilo jer talijanska zastava i jest bez zvijezde. Netko je to ipak protumačio kao priznanje Talijanima kako je Istra njihova zemlja. Ovaj je incident bio posve dovoljan kako bi se generalno zaključilo kako su se "... u redove fiskulturnih organizacija uvukli razni antirevolucionarni elementi koji žele fiskulturu iskoristiti u političke svrhe". Na zubu vlasti već su odavno bili i svećenici kojima je na jedan posredan način zabranjeno bavljenje tjelesnim odgojem kao sredstvom privlačenja mladeži.⁸⁰

Stoga je predsjednik Oblasnoga fiskulturnog odbora za Istru Anton Zahej u svrhu privlačenja mladeži posebice iz onoga zapostavljenoga ruralnog dijela Istre predložio organizaciju natjecanja u tzv. "narodnom petoboju" koji bi obuhvaćao osnovnu gimnastiku, brzo trčanje, bacanje granate, skok u dalj i ustrajno trčanje. Ovaj će se prijedlog u načelu prihvatiti iako će doći do nekih manjih promjena u odabiru "sportova" petoboja.⁸¹ Bio je to pun pogodak. Najveću je pozornost stanovništva Istre tijekom 1947. privlačilo natjecanje u tzv. "Narodnom petoboju" (bacanje bombe, kros, puzanje na rukama, preskakanje vreća i penjanje na stup). Pobjednici su slavljani u svojim sredinama kao najzaslužniji članovi društva. Ni lokalni političari, učitelji i svećenici nisu bili tako popularni.

⁷⁸ *Glas Istre*, 1. I. 1947. Fiskultura i sport: Glavna godišnja oblasna fiskulturna skupština za Istru – masovnost i svestranost – dva najvažnija zadatka fiskulturnog pokreta.

⁷⁹ *Glas Istre*, 1. I. 1947. Fiskultura i sport: Glavna godišnja oblasna fiskulturna skupština za Istru – masovnost i svestranost – dva najvažnija zadatka fiskulturnog pokreta.

⁸⁰ *Glas Istre*, 1. I. 1947. Fiskultura i sport: Glavna godišnja oblasna fiskulturna skupština za Istru – masovnost i svestranost – dva najvažnija zadatka fiskulturnog pokreta.

⁸¹ *Glas Istre*, 1. I. 1947. Fiskultura i sport: Glavna godišnja oblasna fiskulturna skupština za Istru – masovnost i svestranost – dva najvažnija zadatka fiskulturnog pokreta.

Od sportskih djelatnosti bitno je naglasiti da se od 1947. u tisku javljaju članci u kojima se širokom čitateljstvu objašnjavaju pravila pojedinih sportova. Međutim, interes za košarku je sve veći, posebice na Pazinštini.

“Fiskultura” je bila toliko značajna da se jednostavno nije smjela prepustiti improvizaciji sposobnih pojedinaca, već su se odmah počeli organizirati tečajevi za nastavnike i voditelje “fiskulture”. Sredinom siječnja 1947. u Opatiji je organiziran desetodnevni tečaj koji su svi s uspjehom završili. Događaji i brojnost “fiskulturnih” aktivnosti govori kako su se “tečajci” vrlo brzo snašli u novim ulogama.

Sport, pak, upućuje na klubove, pojedine discipline, rekorde i natjecanja za razliku od “fiskulture” koja se ocjenjuje na sletovima. U najezdi brojnih ideja odgovorni za sport u Oblasnom NO za Istru pripremili su program skijaških natjecanja na Učki, motociklističke utrke ili natjecanja u kros-trčanju.⁸² U dnevnom tisku nalazimo 1947. i prve vijesti o začecima buduće “Narodne tehnike” te o natjecanju u aviomodelarstvu i brodomodelarstvu.

U zoni A pod Savezničkom vojnom upravom sport je bio jedan od najvažnijih instrumenata idejne i nacionalne borbe u okvirima sukobljavanja protalijanskih i projugoslavenskih elemenata. Pula je u tom smislu pravi primjer politizacije sporta. U Puli su nakon rata djelovali brojni sportski klubovi koji su se razlikovali po tome što su uprave klubova držale različite talijanske političke stranke. U političkoj situaciji odlučivanja o državno-pravnom statusu grada Pule, odnosno cijele Istre, ovi su talijanski klubovi ušli u zajednički talijanski blok s time da je prije toga izvršena oštra diferencijacija članstva.⁸³

Početkom studenog 1945. održan je sportski atletski susret između *Pulske sportske udruge* (Associazione Sportiva Polese-ASP) i *Sportskoga radničkog saveza* (Unione Sportiva Operaia-USO) u sklopu Kupa grada Pule (Coppa Citta di Pola). Natjecanje je i prije samog početka dobilo mnogo dublje, političko-nacionalne atribute zbog toga što je ASP bila udruga sa snažnom protalijanskom, a USO projugoslavenskom orijentacijom. Kako je na tribinama gradskog stadiona bilo više navijača ASP-a, navijači USO-a su pojačanje doveli brodicama iz zone B. Prava priredba je tekla na tribinama, a ne na terenu. I jedni i drugi pjevali su nacionalne pjesme, padale su uvrede na talijanskom i hrvatskom jeziku. Pravo je čudo što se ova “sportska” priredba nije pretvorila u bojno polje.

⁸² *Glas Istre*, 31. I. 1947. Skijaško prvenstvo Istre; 26. II. 1947. Masovno kros trčanje “Priključenje Jugoslaviji”; 21. III. 1947. Prolječni kros; 28. III. 1947. Motociklističke utrke.

⁸³ Klubovi u Puli su: La Societa Nautica Pietas Julia, Sportiva Audace, Calcio Internazionale, Calcistica San Martino, Sportiva Edera, veloce Club Polese, Societa Palanuoto, Moto Club Polese, Unione Polese Hockey, Circolo Sportivo Scoglio Olivi, Libertas federazione i Puglistica Italiana.

⁸⁴ *Glas Istre*, 23. VII. 1948. Nastup fiskulturnika Jugoslavenske Ratne Mornarice u Puli.

“Fiskulturni” i sportski događaji 1948. godine u Istri bili su opterećeni političkim događajima i stoga su i nosili jaku političku poruku. Stoga nije nimalo čudno da je “najpopularnija sportska disciplina” bila bacanje bombe. U tom vrlo osjetljivom vremenu dok se spor sa SSSR-om i Staljinom pokušao izgladiti na svim sportskim priredbama postavljane su uz Titovu slike Staljina i Lenjina.⁸⁴ Sljedeće 1949. godine ove slike nisu više bile sastavni dio “sportske” scenografije.

Nogomet je do kraja četrdesetih postajao sve popularniji sport u Istri. Može se reći da je nogomet bio više od igre. Postao je instrument politike, način borbe bez oružja, ali ne i bez krvi. Uz nogomet je vezano cijelo brdo problema i incidenata. Čini se da su izgredi na utakmicama bili česta pojava kada se toliko o njima govorilo u tisku dok su kazne za izazivanje izgreda bile vrlo stroge. Najčešće su to bili izrazi nesportskog ponašanja, neraščišćeni računi među klubovima i sl. Ponekad su izgredi nastali zbog nedovoljnog poznavanja pravila igre. Disciplinske mjere izricao je Oblasni fiskulturni odbor za Istru.

Trenera u to vrijeme nije bilo dovoljno za čak 64 nogometna kluba sa 768 članova. Treninzi se nisu održavali redovito, a još manje se znala taktika igre i sl. Preko tiskovina onog vremena saznajemo da su u nogometnom prvenstvu Istre 1946./47. sudjelovali nogometni klubovi “fiskulturnih društava”: Udarnik, Rovinj, Portuata, Buje, Rudar, Poreč, Vodnjan, Istra, Jedinstvo i Brtonigla. Kako bi se održala veza s ostalim krajevima Julijske Krajine, održano je i prvenstvo Julijske Krajine u kojemu su se natjecali Rudar, Gaslini, Srevolana, Izola, Torpedo, Kopar, Montebello, Tvoronica strojeva Trst, Gradiška, Ronki, Gorica, Milje, Pula, Tržić, Krmin i Piran. I u jednom i u drugom prvenstvu Rudar iz Raše osvojio je naslov prvaka.

U zoni B od 1953. postojala je *Podsavezna nogometna liga* Rijeka u kojoj su nastupali uz primorske i goranski te istarski nogometni klubovi (Opatija, Labin, Rudar, Uljanik, Duhan, Opatija). Prvak nogometnog prvenstva riječkog podsaveza za sezonu 1952./53. bila je Lokomotiva iz Rijeke. Istovremeno postoji i nogometno prvenstvo Istre u kojemu se natječu Pula, Vodnjan, Pazin, Aresenal, Labin, Jadran i Uljanik II izvan konkurencije. Prvo je mjesto osvojila momčad Labina. U *istarskom prvenstvu* natječu se i klubovi iz Zone B STT (Novigrad, Buje, Umag, Brtonigla). Zabilježeno je da su ove momčadi bile mnogo slabije u kvaliteti od ostalih.

Zanimljiva je ideja te 1953. godine o obnovi *sportske kladionice* koja bi imala prvenstvenu zadaću financijski pomoći siromašnim klubovima i tako ih na neki način održati. Novac bi se koristio za podizanje sportskih objekata i stvaranje uvjeta za masovnije bavljenje sportom. Naravno, bilo je i onih koji se nisu slagali s obnovom *sportske kladionice* jer je to značilo vraćanje na stari poredak i obnavljanje “buržujskog morala” što nije bilo u skladu s idejama novoga socijalističkog društva. Kardelj i Đilas, idejni i moralni autorite-

⁸⁵ *Glas Istre*, 18. IV. 1953.

ti partije, nisu dopustili obnovu kladionice i ona više nije nikad stavljena na dnevni red. Kasnije će se pojaviti sama od sebe, ali kao sportska prognoza.⁸⁵

Nogomet je uskoro postao najgledaniji i najpopularniji sport u Istri, a utakmice nedjeljom, poslije mise, najposjećenije sastajalište mladih. Sela su svoje livade i pašnjake pretvarala uz gundanje starijih u nogometna igrališta. Crkva se dugo vremena odupirala ovoj novosti i "pošasti" jer je odvlačila mladež dok se mlađi župnici nisu dosjetili i na crkvenom zemljištu uredili igrališta. Osnovni *motiv* odnosa vlasti prema svećenstvu u domeni sporta je da su svi svećenici koji su podržavali nogomet među mladima "... *ekspozitura protunarodne politike vođene iz Vatikana*". Osim njih vlast je, kao uostalom i u drugim domenama društvenog života, tražila i nalazila protunarodne reakcionarne elemente koji su "... *preko sporta htjeli uništiti bratstvo i jedinstvo hrvatskog i talijanskog naroda*", i naravno politički se obračunavala s njima.⁸⁶

U sezoni je istarski nogomet ostvario lijepe rezultate. Uljanik je poslije niza pokušaja i dobrih igara uspio postati prvak Riječkog podsaveza, dok su Rudar i Labin bili šesti i trinaesti. Uljanik je tako stekao mogućnost igranja u kvalifikacijama za ulazak u I. hrvatsko-slovensku ligu. Pobjedivši ekipe Zadra i Jedinstva iz Čakovca, Uljanik je zaigrao u I. hrvatsko-slovenskoj ligi. Uz Uljanik bile su tu ekipe Splita, Šibenika, Rijeke, Borova, Tekstilca (Varaždin), Trešnjevke (Zagreb), Segeste, Željezničara (Maribor), Klavivara (Celje), Branika i Ljubljane. Uljanik je izdržao samo jednu sezonu i ponovno se vratio na stari nivo natjecanja. Nekako istovremeno s prvoligaškom avanturom Uljanika Skupština Nogometnog saveza za Istru zatražila je od Nogometnog saveza Hrvatske odcjepljenje od Riječkog podsaveza zbog financijskih razloga. Pulski nogometni savez obuhvatio bi klubove Istre i Zone B STT-a. NSH-e je odobrio ovo odcjepljenje i od sezone 1954./1955. postojao je Pulski nogometni podsavez u kojemu je Uljanik zaigrao nakon odlaska iz Prve lige. Prvak je opet posao Rudar iz Raše dok je "Zimski kup Istre" pripao Uljaniku nakon pobjede nad Rudarom u finalu. No, to nije kraj uspjeha istarskog nogometa. Skupština nogometnog podsaveza Pule 1955. ukida kotarska prvenstva u nogometu zbog financijskih problema. Zapravo, novac je preusmjeren na veće klubove koji su postizali zapaženije rezultate. Neki su klubovi zbog toga i rasformirani a nogometaši raspoređeni po "velikim" istarskim klubovima poput Rudara iz Raše ili Uljanika iz Pule. Taj postupak nije baš bio u skladu sa "socijalističkim" moralom niti s idejom omasovljenja sporta. Ipak, nitko nije postavljao suvišna pitanja jer se Uljanik ponovno sredinom pedesetih uspio uzdići u viši rang natjecanja. Bila je to I. nogometna zona (bivša Prva hrvatsko-slovenska liga). Momčad Pule kao apsolutni pobjednik istarskoga novoga natjecanja dobiva mogućnost ulaska u I. nogometnu zonu, ali biva poražena od riječkog Oriješta. Uljanik opet kao pretposljednji ispada iz I. nogometne zone i natječe se u Pulskom podsavezu. Najveće zasluge uspješnom razvoju nogometa u Istri pripadaju

⁸⁶ *Glas Istre*, 23. II. 1947.

Egidiju Martinoviću Digi, bivšem igraču pulskih klubova, a od 1923. igraču HAŠK-a, Zagreba, Željezničara i Concordije. Nakon oslobođenja vraća se u Istru i postaje trener istarskih najuspješnijih klubova Pule, Uljanika i Rudara. No, nogomet je u Istri "bolovao" od nekih neizlječivih bolesti koje su se održale sve do današnjih dana. Na Skupštini pulskog podsaveza uočeni su problemi i propusti koji su pratili sve istarske nogometne klubove. Prije svega, svi su se klubovi nalazili u vrlo teškim financijskim situacijama. Mogućnosti financiranja kluba bile su ograničene i očito nedovoljne. U Istri je trenerski kadar bio rijetkost. Samo su veći klubovi imali školovanog trenera. Osim toga, nije bilo ni terena na kojima bi se mogli održavati redoviti treninzi i utakmice. U Puli su se znale odigrati 3-4 utakmice u jednom danu. Vezano uz kadrove svakako se osjećao nedostatak školovanih sudaca koji su zbog očevidne "familijarnosti" s određenim igračima i klubovima neobjektivno sudili. To je izazvalo revolt kod suparničkih igrača i često se to pretvaralo u opću tuču. Sudac je morao mnogo puta bježati u kukuruz pred nezadovoljnicima. U tom smislu Skupština bilježi kako je u Istri prisutna "... opća nedisciplina igrača, uprava i navijača." Klubovi oskudijevaju u najosnovnijim rekvizitima. Nema kopački, lopti, mreža itd. No, primijećeno je i nešto što se u ono vrijeme "ranog" razdoblja socijalizma smatralo nemoralnim. Naime, praksa je bila da igrače vrbuju bolji klubovi "... što je dovodilo do nazatka suradnje i stvaranja hladnih odnosa među klubovima (Rudar-Uljanik). "Hladni odnosi" među klubovima imali su kao posljedicu toga "užarene odnose" među navijačima, što nije bilo "nimalo socijalistički".

Zaključak

Kulturna je djelatnost u Istri u tridesetogodišnjem razdoblju prolazila kroz nekoliko faza, a bila je vrlo bogata, raznolika, snažno politički i nacionalno obojena. Iako se susretala s nepremostivim teškoćama u očuvanju vlastitog integriteta (fašizacija, boljševizacija), dosegla je visoke umjetničke standarde i vrijednosti. Fascinantno je koliko su ljudi u kulturi jednog maloga i ne previše naseljenog prostora ulagali energije kako bi zadržali njezinu visoku razinu, a još fascinantnije je koliko je, na koji su način i s koliko oduševljenja sudjelovalo stanovništvo.

Ono što obilježava kulturu u Istri od 1922. do 1955. jesu stalni pokušaji aktualne vlasti da je zauzda u svoja političko-pragmatična "revolucionarna" kola. U većoj ili manjoj mjeri to će se i dogoditi, ali i tada bljesnut će s vremena na vrijeme iskre umjetničke slobode. Možda su upravo te iskre toliko privlačile stanovništvo.

Konačno, umjetnost će svojim univerzalnim jezikom zbližavati, a ne razdvajati nekad suprotstavljene nacionalne kulture istarskih Hrvata i Talijana. U temeljima talijanske kulture moći će uživati i Hrvati. Isto vrijedi i za Talijane.

SUMMARY

THE ISTRIAN CULTURAL MOSAIC (1922-1955)

During the modern and contemporary historical era, Istria went through several fundamental social, economic, political and cultural changes with which its population had difficulty coping. These rapid changes confused generations of not only rural, but also urban Istrians because they had an important impact on the breakdown of existing moral, social, and cultural values. The arrival of Italy in this region and the institutionalization of fascism came in many respects as a shock from the first moment. The burning of German and Croatian books from school libraries, the systematic closing of Croatian and Slovenian schools and cultural institutions aimed at the destruction of Croatian and Slovenian ethnic communities. The cultural activity of the "people's government" in Istria during the war (1943-1945) was specific and unique. Above all, it was attuned to wartime conditions on the territory occupied by the German army. Throughout the period 1945-1955 politics determined the tone and shading of cultural efforts while cultural workers and artists attempted to move away from political schemes. Perhaps more than in any other field of human activity, the cultural sphere felt the points of contact and conflict between the East and the West regardless of the fact that it found itself on "this side" of the "iron curtain."

Key words: Istria, Culture, Fascizm, Bolshevism